

Mihályi Péter

Muraközy László doktori értekezésének bírálata

A szerző az alábbi, nyomtatásban is megjelent munkáját nyújtotta be doktori értekezésént

Muraközy László:

Államok kora

Az európai modell

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012. 368 oldal, 4850 Ft

Bevezetés

Megtiszteltetésnek tekintetem és örömmel vállaltam, hogy írásbeli bírálója lehetek Muraközy László doktori értekezésének. A doktori műről már korábban is volt alkalmam értékelést írni – ez a Budapesti Könyvszemle 2012. évi tavaszi számában jelent meg.¹

Elöljáróban kijelentem, hogy a doktori mű és a tézisek alapján **az értekezés elfogadását javasolom** a t. Bizottságnak. Kijelentem továbbá, hogy a műben szereplő adatok megbízhatóak, meggyőzőek és professzionális forrásokból származnak. Sem az adatok, sem a kifejtett gondolatok eredetiségével kapcsolatban nem merült fel semmiféle gyanú a jelen vélemény készítőjében. A doktori mű jelentős előrelépés a szerző szakmai munkásságában. Fontos kérdéssel foglalkozik, amely hozzájárul a hazai közgazdasági gondolkodás – és ilyen áttételen keresztül – a közgazdaságtudomány egészének fejlődéséhez is.

¹ id. hely 24-30. o.

Muraközy László vaskos monográfiája elsősorban arról szól, hogy az 1945 és 2009 közötti időszakban mennyire különböző pályát futottak be az európai gazdaságok, hányféle variációja volt és van az „*európai gazdasági modellnek*”. A szerző egyetlen nézőpontból vizsgálódik: az állam és a piac viszonya izgatja. Ez is hatalmas téma, és kétség sem férhet ahhoz, hogy aktualitását tekintve a legfontosabb, amelyről a nagy elméleti viták zajlanak, Európa és Amerika között, az Európai Unión belül, de még az Európai Unió és a magyar kormány között is. Az elemzés első szintje a számok, a statisztikák nyelvét használja – precízen, jól követhetően. A könyv egyben összefoglalását is adja a tágabb értelemben vett *mainstream* közgazdaságtan mindazon műveinek és állításainak, amelyek az elmúlt kétszáz évben a jóléti állam működését, illetve az állam és a piac kapcsolatát elemezték. Mind a két ismeretanyag fontos. Az a mesterszakos közgazdászhallgató, aki képes négyes-ötös szinten levizsgázni ebből a könyvből, biztos alapokkal indulhat a magasabb akadémiai grádicsok és az izgalmas munkalehetőségeket kínáló állások felé. Akár Nyugatra is – hogy ezt az újabban ismét divatba került szófordulatot használjuk.

Az állami szerepvállalás közelmúltbeli európai történetét tekintve 4 + 1 csoportot különít el a szerző: a nyugat-európai országokat négy altípusra osztja (1. Táblázat), és ehhez jönnek még a kelet-európai volt szocialista országok. A szerző 100-nál is több ábra és közel 40 táblázat segítségével kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a múltban valóban jelentősek voltak az egyes ország-csoportok és még azon belül, az egyes országok közötti különbségek. Muraközy – nagyon helyesen – kétféle különbségről is beszél: mennyiségiokről és minőségiokről. **A nemzetközi összehasonlítások fontos tanulsága, hogy intelligens politikával minden európai országban el lehetne érni ugyanazokat a növekedés-serkentő és demokrácia-megtartó célokat, amelyeket ma GDP arányosan 5-10-15 százalékponttal nagyobb államháztartási kiadással érnek csak el.** Egyfelől tehát az a kérdés, hogy az állami kiadások mennyire hatékonyak, másfelől pedig az, hogy az állami szféra terjeszkedése mennyire sérti, vagy éppenséggel védi az egyéni szabadságjogokat, az üzleti szféra jogbiztonságát, illetve mennyiben nehezíti a korrupció megakadályozását.

A részletes bemutatás során arra is fény derül, hogy az állami szerepvállalás mértéke egy adott ország esetében időben is változik. Jó példa erre Svédország, amelynek történetét, jellegzetességeit a magyar közvélemény általában ismerni véli. Eszerint a svéd modell az igazán emberarcú szocializmus, a sikeres szociáldemokrata állam modellje; mindig is az volt, és ma is az. Hát nem egészen! Mint a könyvből kiderül, az 1960-as évek közepéig a svéd

állam súlya a gazdaságban az európai átlaghoz képest kifejezetten kicsi volt, a politika fő feladatának azt tekintette, hogy stabil feltételeket teremtsen a hatékony tőkés piacgazdaságnak. A jól ismert svéd jóléti modell valójában csak később, 1965 és 1993 között bontakozott ki. Ebben a közel három évtizedben az államháztartás kiadásai a GDP közel 40 százalékáról 70 százalék fölé nőttek, miközben az államadósság a 30 százalék körüli szintről 80 százalékra emelkedett.

EGY KIS STATISZTIKA – KRITIKAI MEGJEGYZÉS

Itt és a továbbiakban állami kiadáson vagy az államháztartás kiadásai kifejezésen – követve Muraközy módszertanát – mindig a központi költségvetés, a társadalombiztosítási kiadások, valamint a helyi önkormányzatok kiadásainak együttes összegét értjük. Ez sokkal nagyobb területet fed le, mint más, első hallásra hasonló jelentésű kifejezések (pl. szociális közkiadások, szociális védelmi kiadások), amelyek viszont pontosabban fedik le azt, amit a közgondolkodás a „jóléti állam” kifejezéssel kapcsol össze. Az államháztartás kiadásai között szerepelnek olyan tételek is, mint a honvédelem, az üzleti szféra vállalatainak támogatása, az államadósság kamatainak fizetése stb., amelyek csak áttételes módon, késéssel, sőt esetenként nem is mérhető vagy érzékelhető módon járulnak hozzá a társadalom jólétéhez. (Erre még az Egyesült Királyság és Írország példája kapcsán visszatérünk!) Most csak szögezzük le, milyen kár, hogy Muraközy erre a félreérthetőségre sehol sem utal, sőt azzal, hogy a „jóléti állam” kifejezést oly sokszor használja, még a figyelmes olvasókat is tévedésben hagyja.

Mindeközben Svédország relatív pozíciója folyamatosan romlott. 1970-ben még 4. volt az OECD államok fejlettségi rangsorában, 1990-ben már csak 9-edik, 1995-re pedig már visszazuhant a 16. helyre. Nem meglepő tehát, hogy beindultak a korrekciós mechanizmusok. Az állami kiadások részaránya 2007-ig 51 százalékra esett vissza, és még ennél is nagyobb mértékű, kb. 40 százalékpontos volt az adósságcsökkenés mértéke, 82-ről 42 százalékra (87–94. old.).² Így végeredményben 2007-re az államháztartás kiadásainak részaránya Svédországban már csak egy árnyalattal volt magasabb, mint Németországban (51 és 43 százalék), míg az államadósság szintje viszont jóval aláment a német adatnak (46 és 65 százalék). Ennek a radikális kiigazításnak meg is lett az eredménye: felgyorsult a növekedés és 2010-re Svédország az OECD-ranglistán visszakерült a 10. helyre.

² Csak összehasonlításként: azzal a módszerrel, ahogy Muraközy számolta az állami kiadásokat és az államadósságot, Magyarországon a kiadások részaránya 2010-ben 50,1% volt, tehát annyi, mint Svédországban *most*, az államadósság pedig (kb. 80%) annyi, mint Svédországban *két évtizeddel korábban*, a nagy kiigazítások előtt.

A rendszerváltás előtti időszak egyik kiemelkedő elméleti közgazdásza, Szamuely László 1992 végén nagy terjedelmű, 300 oldalas monográfiában elemezte a kapitalizmuson belüli szerkezetváltozásokat, és határozott formában előrejelzéseket is tett.³ Muraközy könyve alapján ellenőrizhetjük is, hogy bevált-e a jobbra 1985-ből származó, az akkori legfrissebb adatok alapján megfogalmazott jóslat: „A jóléti állam jövője – meglehetősen biztonsággal állíthatjuk – nem fog lényegesen különbözni a jelenétől.”⁴ Szamuely szerint az állami újraelosztás GDP-n belüli aránya Nyugat-Európában mindenütt eljutott a lehetséges maximumig. Már nem nőhet, mert az a versenyképesség rovására menne, és az adófizetők is fellázadnának, de nem is csökkenhet, mert a piac képtelen ellátni azokat a funkciókat, amelyeket az állam – Szamuely szavaival: „irreverzibilis” módon – magára vállalt. Ez volt tehát a jóslat a kilencvenes évek elején. Nézzük, mit mutatnak az adatok!

³ Szamuely László: *Változó struktúra, változó ipari társadalom*. Kopint-Datorg, Bp., 1992. Nagy kár, hogy ez a könyv elkerülte Muraközy figyelmét – legalábbis az egyébként igen gazdag és jól hasznosítható irodalomjegyzékben nem szerepel.

⁴ Szamuely: *i. m.* 278. old.

Az államháztartás kiadásai a GDP százalékában

<i>Nyugat-Európa egykori kapitalista országai</i>	<i>Tetőpont (év)</i>	<i>Tetőpont (%)</i>	<i>2011 (%)</i>	<i>Változás (százalékpont)</i>
<i>Kontinentális/korporatív/bismarcki európai államok</i>				
Németország	1995	54	48	– 14
Franciaország	1993	54	55	+ 1
Ausztria	1993	56	54	– 2
Belgium	1983	62	54	– 8
<i>Univerzális/skandináv/északi jóléti államok</i>				
Svédország	1993	71	55	– 16
Dánia	1993	66	59	– 7
Hollandia	1993	68	58	– 10
Norvégia	1992	56	43	– 13
Finnország	1993	65	58	– 7
<i>Dél-európai országok</i>				
Olaszország	1993	56	51	- 5
Görögország	1990	48	50	+ 2
Spanyolország	1993	48	46	– 2
Portugália	1983	47	51	+ 4
<i>Liberális/angolszász európai jóléti államok</i>				
Egyesült Királyság	1992	45	53	+ 8
Írország	1983	55	47	– 9

Forrás: A bíráló közelítő számításai Muraközy ábrái alapján.

A fenti táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy Szamuely nagyjában-egészében jól ráérezett arra, hogy a jóléti állam nem terjeszkedhet tovább a piac rovására. A legtöbb országban – 15-ből 10-ben – az állami újraelosztás 1992–93-ban érte el a történeti maximumát. Szamuely abban viszont tévedett, hogy ezek az arányok lefelé is merevek, vagyis hogy az állami újraelosztás mértéke nem csökkenhet. Igenis csökkent, méghozzá néhány országban (például Svédországban, Norvégiában és Németországban) igen jelentős mértékben.

Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy 2007 és 2011 között – Olaszország kivételével – minden országban valamelyest ismét nőtt az állami redisztribúció mértéke, sőt egyes országokban (például az Egyesült Királyságban, Portugáliában és Görögországban)

2011-ben már meghaladta a kilencvenes évek elején mért szintet. Hogyan volt ez lehetséges? Utólag könnyű a válasz, és az ehhez szükséges adatok mind megtalálhatók Muraközy ábráin: **az állami kiadások növekedése a legtöbb országban az államadósság növelésével valósult meg, tehát azonnali hatásként nem járt adóemeléssel.** A legjobb példa erre épp az Egyesült Királyság, ahol 2006 és 2011 között az államadósság a GDP 45 százalékáról 90 százalékára emelkedett, vagyis megduplázódott. Írország is döbbenetes számokat produkált – az államadósság a GDP 28 százalékáról 105 százalékára emelkedett.

Szamuely és Muraközy megközelítése módszertanát tekintve két ponton tér el egymástól, közülük a második jelentősége napjainkban egyre fontosabbnak látszik. Egyfelől Szamuely nemcsak a legfontosabb nyugat-európai országokat elemezte, hanem kitért a leggyorsabban fejlődő, nem európai kapitalista országokra (USA, Japán, Dél-Korea) is. Másfelől Szamuely – a maga idejében teljes joggal – a szűkebb értelemben vett jóléti kiadások definícióját tekintette mérvadónak. Ennek alapján és erre a tágabb ország-körre állította a marxi vízióból kölcsönzött szóhasználatával, hogy a jóléti állam makacsul nem akar sem összezsugorodni, sem elhalni.⁵ Csakhogy a legfrissebb angol és ír adatok mögött egy korábban soha el nem gondolt mértékű struktúraváltozás áll. A 2008 őszén kirobbant nemzetközi pénzügyi válság mindkét ország bankrendszerét megroppantotta, ami – némi leegyszerűsítéssel fogalmazva – arra kényszerítette mindkét ország kormányát, hogy átvállalja a bankok adósságait. Új helyzet állt elő, s ennek hatása akár egy évtizedig is érezhető lesz. Miután a bankkonszolidáció miatt jelentős mértékben megnőtt az államadósság, most és a jövőben aligha lesz más mozgástere az angol és az ír kormánynak, mint hogy csökkentse a szűkebb értelemben vett jóléti kiadásokat. S ha ilyen szemmel nézzük meg újra Muraközy 2007 és 2011 közötti adatait, akkor észrevesszük, hogy bár kisebb arányban, de hasonló irányú folyamatok mennek végbe Spanyolországban és Portugáliában is. És, tegyük hozzá – bár friss kelet-európai adatok nem szerepelnek a könyvben –, Magyarországon is ez a furcsa kétarcúság jellemzi az államháztartást: egyre többet költ kamatokra, illetve adósságcsökkentésre, és ennek fedezetét nagyjából a jóléti kiadások lefaragásával teremti elő.

⁵ Szamuely érvelése arra is nagy hangsúlyt helyezett, hogy a szociális védelmi kiadások növekedését leginkább a nyugdíjak, valamint az állami egészségügyi és oktatási kiadások hajtották és hajtják szakadatlanul felfelé. L. Szamuely László: A „haldokló” jóléti állam a 90-es években. *Közgazdasági Szemle*, 2004. október.

A napjainkban általánosan elfogadott konvenciónak megfelelően Muraközy a második világháború befejezése óta tartó időszakot 2007-tel zárja. Ezen belül az 1973-as olajválságig tartó első negyedszázadot egyértelmű *sikernek*, a kilencvenes évek elejéig tartó következő két évtizedet *válságosnak* minősíti, amire azután a *Great Moderation* békés *aranykorának* mintegy 15 éve következett – egészen 2007-ig.

A kiindulópontot illetően bizonyosan igaza van. A könyv 1. fejezetének címe (*A „laissez faire” vége*) helyénvaló. 1945-ben Európa keleti felén államszocialista rendszerek jöttek létre, nyugati részén pedig a keynesi és beveridge-i víziónak megfelelően az egymást követő kormányok hol a konjunktúraingadozások, hol a vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségek csillapítása céljából folyamatosan beavatkoztak a szabadpiaci folyamatokba. Az „éjjeli őr” állam a nappalokat is kezdte munkával kitölteni.

Két sikeres tanácsadó

A könyvnek ez a fejezete hézagpótló a hazai szakirodalomban. Részletesen és árnyaltan mutatja be e két, nagy hatású gazdaságpolitikus eltérő indíttatását, ám végső soron mégis egymással versengő elméletét. John Maynard Keynes (1883–1946) leginkább attól félt, hogy a háború befejezését követően az európai gazdaságok nem tudnak megbirkózni a munkanélküliséggel, ezért vélte szükségesnek az állami kiadások, ezen belül különösen az állami beruházások magas szinten tartását. William Henry Beveridge (1879–1963) nem pusztán a munkanélküliség, hanem a létbizonytalanság négy másik forrása – a nélkülözés, a nyomor, a betegségek és az iskolázatlanság – ellen kívánta bevetni az állami költségvetés és az állami irányítás fegyvereit. Mindeközben a londoni pénzügyminisztérium stratégái úgy látták, mindkét szellemóriás fantaszta, javaslatuk irreálisak, ám jó propagandát jelentenek a kormány számára. És valóban: az 1942-ben publikált Beveridge-jelentést rövid időn belül 650 ezer példányban vásárolták meg a közügyek iránt érdeklődő angol polgárok. Mindezt látva a két kormánytanácsadó taktikai kompromisszumokat kötött egymással is, meg a kormánnyal is, így azután terveikből végül elég sok minden megvalósult.

Még ugyanebben a fejezetben, de egy korábbi közgazdasági iskola, a merkantilizmus befolyását elemezve Muraközy helyesen mutat rá a társadalomtudományi elméletek azon sajátosságára, hogy helytelen elméletekre támaszkodva is lehet eredményes politikát folytatni, ha az elmélet állításai megfelelnek a kor igényeinek és a döntéshozók érdekeinek. Mint írja, „ez élesen ellentmond annak a kedvelt, bár leegyszerűsített felfogásnak, hogy a sikeres, jó gazdaságpolitika igazán csak jó és konzisztens közgazdasági elméletre épülhet rá” (36. old.). Ehhez csak annyit fűzhetek hozzá, hogy mindez a keynesi és a beveridge-i elmélet „helyessége” kapcsán is elmondható.

Muraközy azt is helyesen látja, hogy a jóléti állam kiépülése nem pusztán ideológiai és/vagy etikai megfontolásokra vezethető vissza, hanem a közvetett demokrácia logikájából

következő, megkerülhetetlen kényszer is volt. „A politikusok, a pártok kemény harcot folytattak a hatalom megszerzéséért és megtartásáért. Ehhez az állam kiterjedő eszközeinek felhasználása ellenállhatatlan kísértést jelentett.” (69. old.) Tegyük ehhez gyorsan hozzá: ez csak a szükséges feltétele volt a jóléti állam kiépülésének. Megvalósításához elengedhetetlen volt az is, hogy a mindenkori költségvetési hiányokat valamilyen külső forrásból finanszírozhassák. Kezdetben a fő forrás az országon belüli megtakarítás volt: a gyors ütemű növekedés és a növekvő jövedelmek egy része lakossági megtakarításban csapódott le, amit azután a bankrendszeren keresztül az állam hitelként vett igénybe. Később, az 1973-as, majd az 1980-as olajárrobbanás – akkori szóhasználattal élve – petro-dollárok tízmilliárdjaival tömte ki a közel-keleti térség országainak államkincstárait, s ezeket a pénzeket a fejlett világ tőkepiacain fektették be. Az 1990-es évektől kezdve ilyen többletpénz elsősorban Kínából és Japánból áramlott Európába, illetve az Egyesült Államokba. Így tehát, miközben az első időszakot követően Nyugat-Európában érezhetően lelassult a növekedés (3,8-ról 1,9 százalékra csökkent) és komoly problémává vált az infláció meg a munkanélküliség, az előbb említett mechanizmusoknak betudhatóan mégis megnőttek az államadósság szintek. Nyugat-Európa átlagos eladósodottsága az 1970-re számított 48 százalékos szintről 1990-re 64 százalékra emelkedett. És végül szerepet játszott a történetben az is, amit a közgazdászok fiskális illúzióknak neveznek. Az, hogy a választók a jelen kormányzati juttatásait általában többre értékelik, mint a jövőben – előbb vagy utóbb – minden bizonnyal bekövetkező adóemelések, illetve kiadáscsökkentések terhét, amelyekre akkor van, illetve lesz szükség, amikor a külföldi hitelforrások – bármilyen okból – egyszer csak tartósan elapadnak.

Sokkal izgalmasabb és a jelen szempontjából fontosabb is a záró korszakhatár meghúzása a 2007-es dátumnál. Egy félmondatnyi utalással maga is a szerző jelzi, hogy a szakirodalomban nincs konszenzus abban, mi okozta az ezredforduló körüli, 15 éves békés időszakot, amelyet az amerikai elemzők, az amerikai GDP csökkenő volatilitását egyetlen fontos mércének tekintve, *Great Moderation*nek – magyarul, szabatos fordításban: az egyenletes növekedés időszakának – nevezték, s amely 2007-ig tartott.

Én ezt másképp látom. A vitathatatlan elmélettörténeti tények a következők. Két amerikai szerzőpáros egymástól függetlenül, 1999-ben, illetve 2000-ben azt állapította meg, hogy az amerikai GDP negyedéves ingadozásai az 1980-as évek közepétől kezdve minden statisztikai mérőszám szerint szignifikánsan kisebbek voltak, mint a korábbi, 1950-ben kezdődő időszakban. Egy harmadik amerikai szerzőpáros 2002-ben dobta be a *Great Moderation* kifejezést, amely azután akkor vált igazán bevetté, amikor egy 2004-es nyilvános konferencia-előadásában Ben Bernanke, az amerikai központi bank elnöke is csatlakozott a

fogalom használóihoz. Hasonlóan fontos volt még a Nobel-díjas amerikai közgazdász, Robert Lucas 2003-as állásfoglalása, aki az Amerikai Közgazdasági Társaság éves konferenciáján, elnöki minőségében tartott díszelőadásában úgy fogalmazott, hogy „lényegében a kezünkben vannak az eszközök arra, hogy elkerüljük a gazdasági válságokat”.

Ami Amerikából nézve a létező világok legjobbjának látszik, az Európából nézve nem feltétlenül az. Az Egyesült Államok a világ legfejlettebb, leggazdagabb és legstabilabb országa, ahol indokolt, ha a makro-közgazdászok csak a GDP alakulására figyelnek, és az is logikus, hogy a kormány könnyen kapható arra, hogy keynesi eszközökkel élénkítse a GDP-t, ha az éppen csökkenni kezd. Az államháztartás vagy a fizetési mérleg folyó hiánya, illetve az államadósság állománya számukra nem jelent kemény korlátot, mert a világgazdaság más pontjain élő megtakarítók eddig még mindig hajlandók voltak finanszírozni az amerikai deficitet. Éppen azért, mert Amerika a világ első országa, más országokhoz képest mindig nagy volumenű a befektetői kereslet az amerikai pénzügyi eszközök, a dollár, a dollárban denominált kötvények, illetve az amerikai ingatlanok iránt. Ehhez az állapothoz az amerikai választók is hozzászóltak. Vagyis, **ha rendben van az amerikai GDP adat, akkor ott nagyjából minden rendben van.**

Európában ez a képlet sohasem volt általános érvényű. Pontosabban szólva, az európai közös valuta megteremtése 1999-től egy egész évtizeden át biztosította, hogy a piacok azonos kamatszint mellett megvásárolják minden eurót használó ország állampapírjait, tehát nem kellett aggódni a fizetési mérlegek és az államadósságok miatt. 2008-ban azonban az illúziók szertefoszlottak, a fizetési mérleg megint fontossá vált, és a kamatok ismét széles sávban kezdtek szóródni. Egyébként Európából nézve az amerikai gazdaság alakulása is sokkal aggályosabb, mint azt a *Great Moderation* szószólói a 2000-es évek elején gondolták.⁶ Egymás után jöttek ugyanis a pénzügyi bajok, és nem egymástól független események voltak, hanem dominószerű láncot alkottak. Emlékezzünk csak vissza arra, hogyan pukkad ki 2000 márciusában az a tőzsdei buborék, amelyet az ún. dot.com-cégek papírjai teremtettek. A technológiai cégek papírjaival való kereskedést bonyolító NASDAQ-piacon az átlag alakulását mutató index két és fél év alatt kb. az ötödére zuhant vissza, és máig – vagyis 2012 nyaráig – sem tudott visszakapaszkodni oda, ahol 2000 tavaszán volt.⁷ 2006 áprilisában összeomlott az amerikai ingatlanpiac, ami elindította a jelzáloghitelek piacának áresését, és

⁶ És akkor még nem is említettük az egykori gazdasági csoda országát, Japánt, amelynek gazdasága gyakorlatilag több mint két évtizede stagnál.

⁷ Ugyanez igaz az amerikai tőzsde 500 legnagyobb cégének adatait szintetizáló S&P-indexre is. Sőt a helyzet még súlyosabb, 2012 nyarán ez az index még a 2000. évinél is alacsonyabb.

elolvasztotta az ingatlanhitelezéssel foglalkozó magán- és állami bankok profitját. 2008 szeptember 15-én, a Lehman bankház csődjét követően pedig a nemzetközi pénzpiacok éltek meg olyan „kiszáradást”, amelyre az 1929-es válság óta nem volt példa. 2009-ben a válság áterjedt az úgynevezett szuverén kötvénypiacokra (vagyis az állampapírok piacára), egymás után térdre kényszerítve több európai ország (köztük Magyarország) kormányát is.

Amerikából nézve a helyzet továbbra is kezelhető volt – a „béna kacska” Bush elnök, majd a megválasztott, de még nem beiktatott Obama elnök apparátusa korábban elgondolhatatlan mértékben növelte a folyó költségvetés hiányát és az államadósságot, pusztán azért, hogy az amerikai konjunktúrát életben tartsa. Innen nézve, Lucasnak igaza lett: a tengeren túl el tudták kerülni a válságot, hiszen az amerikai GDP éves szinten 2000 óta csak két évben csökkent, és akkor is csak szerény mértékben (2008: – 0,3 százalék, 2009: – 3,5 százalék) – egyébként minden évben volt reálértéken mért növekedés, és várhatóan 2013-ban is lesz. Csakhogy az egymást követő tőkepiaci megrázkódtatások alapjaikban rendítették meg az európai gazdaságokat (most már ideértve a kelet-európai posztoszocialista országokat is⁸). Számos országban a költségvetés hiánya és az államadósságnak a GDP-hez viszonyított aránya korábban elképzelhetetlen szintre ugrott. Minthogy a lejáró kötvényadósságokat minden állam igyekszik friss hitelekkel újrafinanszírozni, a kamatszintek oly mértékben megemelkedtek, hogy már középtávon is fenntarthatatlanok. Ilyen adósságspirálba került Görögország, Olaszország, Spanyolország és Magyarország is. Európai szemszögből nézve tehát a 2007-es korszakhatár nem jelent igazi cezúrát: 2000 óta szinte egyfolytában válság van.

Muraközy nyomatékkaal hívja fel a figyelmet egy másik fontos, az időbeli elhatárolást alapjában érintő problémára is. Arról van szó, hogy a keynesi gazdaságpolitika alkalmazhatóságát az amerikai kormány tulajdonképpen már akkor kétségessé tette, amikor 1974-ben eltörölte a tőkemozgások állami ellenőrzését, majd egy évvel később egyik napról a másikra deregulálta a New York-i tőzsdét. A fent felsorolt válságok eredendően mind ezekre a liberalizációs lépésekre vezethetők vissza.

Tanulságok

Mi a jelentősége Muraközy könyvének megértése és értékelése szempontjából mindannak, amit a fentiekben a korszakhatárokról fejtegettünk? A könyv alcíme (*Az európai modell*) két

⁸ Ezt az ország csoportot a szerző Európa politikai és földrajzi határait túlnyúlón definiálja. Így ebbe a csoportba nem kevesebb, mint 30 ország került! Részletesen azonban csak a visegrádi és a balti államokkal foglalkozik.

irányban is elindítja az olvasó fantáziáját. Egyfelől mintha azt sugallná, hogy az öt típusba sorolt európai gazdaságok valójában egy közös modell felé konvergálnak; másfelől viszont az egymás után sorjázó táblázatok, ábrák és a csatlakozó elemzések azt mutatják, hogy a fejlett országok különbözőségük ellenére végső soron hasonló teljesítményre képesek a gazdasági növekedés terén. A szerző szerint **sokfajta kapitalizmus van, többféleképpen lehet kombinálni az állam és a piac arányát**. Ezt az értelmezést erősíti meg a könyv zárófejezete is, ahol az olvasható, hogy egy európai gazdaság a történelmi-társadalmi adottságoktól függően így is, úgy is lehet sikeres. Én ezt másképpen látom.

A 2000 óta bekövetkezett és fentebb jelzésszerűen bemutatott pénzügyi válságokk egyértelműen azt jelzik, hogy mind az Európán belüli, mind a világ gazdaság színpadán folyó gazdasági versenyben szűk a mozgástér, az állam és a piac aránya nem lehet tetszőleges. Svédország példája megmutatta, hogy a többiekhez viszonyítottan túlságosan nagymértékű állami intervenció fenntartható egy ideig, de csak addig, amíg van, aki az ezzel járó hiányt és eladósodást olcsón megfinanszírozza, és a közvélemény nem látja át, hogy egy ilyen politika az ország lemaradásához vezet.⁹ A napjainkban zajló európai adósságválság, melynek első és valószínűleg a legnagyobb árat fizető áldozata Görögország, éppen azért sokkolja drámai mértékben a görögöket, mert az elmúlt évtizedek gyakorlata láttán a görögök túlnyomó többsége elhitte, hogy a dél-európai értékeket, szokásokat fenntartva is helytállhatnak az európai versenyben. Most kiderült, hogy ez nem megy.

Képletesen szólva a görögök (és az olaszok, a spanyolok meg a franciák is), kénytelenek gazdaságpolitikai leckét venni Németországtól. Ez nem politikai kérdés, és nem köthető kormányokhoz vagy kormányfők személyéhez. **A piacok, ezen belül is elsősorban a kötvénypiacok kényszerítik ki a hasonulást, az alkalmazkodást, a modell másolását.** És tegyük gyorsan hozzá, ez az egyformaság nem csak a makroarányokra – tehát az államháztartás bevételeire, kiadásaira és az államadósság nagyságára – érvényes. A piacok mellett ugyanis más kényszerítő mechanizmusok is működnek: a globalizáció és ezen belül az Európai Unió belső szabályrendszere.¹⁰ Ezek együttesen ezernyi más területen is kikényszerítik a *közös ut*, a közös gazdaságpolitikai reformok véghezvitelét, legyen szó akár a munkaidő hosszáról, akár a betegek jogairól vagy a nyugdíjkorhatárról.

⁹ Muraközy részletesen bemutatja, hogy 1984 és 1992 között Angliában nagyjából hasonló arányú irányváltás ment végbe az Egyesült Királyságban Margaret Thatcher kormányzása idején. Ez azonban a magyar közvélemény előtt is jól ismert, ezért részletes bemutatása itt felesleges lett volna.

¹⁰ Antal László – Csillag István – Mihályi Péter: Magyarázzuk a globalizációt. *Népszabadság*, 2000. augusztus 12. újraközölve: *Gazdaság*, 2000. 2. szám, 64–72. old.

A globalizáció első jeleit már Marx felismerte, amikor a kapitalizmus történelmi perspektíváit elemezve „vasszükségyszerűséggel ható és érvényesülő” tendenciákról beszélt, és azt állította, hogy az élen járó országoktól elmaradók számára a jövőbe vezető út nem lehet más, mint amit az élen haladók már kiválasztottak. „Az iparilag fejlettebb ország a kevésbé fejlettnak csak saját jövője képét mutatja” – olvashatjuk *A tőke* első kiadásához 1867-ben írt előszóban.¹¹ Ismert, hogy a folyamat kibontakozását az 1929–33-as gazdasági világválság, majd a második világháború hosszabb időre megakasztotta. Így érthető, hogy a globalizáció, mint gazdaságpolitikai szakkifejezés csak az 1990-es évek közepén terjedt el, azután, hogy a ma bevett szóhasználatnak megfelelően, hangsúlyos módon megjelent a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1994. évi jelentésében.¹² A globalizáció olyan mintakövetést eredményez, amely ugyanarra a **közös növekedési pályára** tereli az országokat. Ennek a folyamatnak a fő hajtóereje az egyes termékek és szolgáltatások előállításában fennálló termelékenységekülönbség, amely a vállalatok számára extra profit formájában, a fogyasztók számára alacsonyabb ár formájában jelenik meg. A határokat átlépő termelési, kereskedelmi, pénzügyi és információs kapcsolatok gyorsuló ütemű bővülése kikényszeríti a termékek és szolgáltatások homogenizálódását, az árak és a bérek, a kamatok és a profitok, illetve az intézmények és a gazdasági szabályozók összehangolását.

Természetesen mindig vannak alternatívák – például a lemaradás, a stagnálás. Jánossy Ferenc találó megfogalmazása szerint, „ha a technikai vívmányok és a magasabb termelékenység terjedéséhez nem kellene óriási ellenállást leküzdeni, akkor már rég nem találnánk a Földön olyan embereket, akik az ivóvizet ma is a kútról hordják haza agyagkorsókban a fejükön”.¹³ Napjainkban Európa számos országában – Görögországtól Magyarorszáig – az ellenállás, az elégedetlenség a kapitalista társadalmi rendszerrel, az Európai Unióval és a Nemzetközi Valutaalappal jelentős részben abból ered, hogy az emberek nem akarják feladni a megszokott életformát, életstratégiát, a hozzájuk kapcsolódó értékeket. És a közvetlenül érintettek szemlélete csak akkor fog megváltozni, ha előbb az ország politikai elitje és vezetése is belátja, hogy nincs olyan lényeges társadalompolitikai cél, amelyért érdemes feláldozni a gazdasági növekedést. Ám Antal Lászlónak, a néhány éve elhunyt kitűnő gazdaságpolitikai szakembernek alighanem igaza volt, aki szerint „a

¹¹ *Marx–Engels Művei*, 23. kötet, Kossuth, Bp., 6. old.

¹² Bár csak kivételképpen, de tény, hogy a közgazdasági szakirodalomban a „globalizáció” kifejezés már az 1980-as évek legelején is előfordult. Különösen fontos és sokat idézett Theodore Levitt 1983-as cikke a nagy tekintélyű üzleti szaklapban, a *Harvard Business Review*-ban.

¹³ Jánossy Ferenc: *A gazdasági fejlődés trendvonaláról*. Magvető, Bp., 1975. 197-198. old.

mélyreható változásokat sohasem a kedvező lehetőségek, hanem a kényszer váltja ki”.
Napjainkban – úgy tűnik – éppen ilyen kényszerek előtt áll az egyesült Európa.

Veszprém – Budapest, 2013. március 1.